

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.722

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.39>

О. П. Васильченко
доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0002-4464-3708

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ГІДНОСТІ: НОВИЙ ЧАС, НОВІ ВИКЛИКИ

У статті розглянуто сутність концепції поваги до людської гідності, яка набула нового витку в контексті останніх подій в США та пізніше в Європі (хвиля протестів проти расизму в результаті смерті Джорджа Флойда). Автор проаналізував закріплення та зміст «поваги до людської гідності» на рівні міжнародного права прав людини та конституцій деяких держав, включаючи Україну. Згадано, що, попри те, що ключову роль ця концепція зіграла в період після Другої світової війни як основоположний принцип та джерело прав у міжнародному праві прав людини та більшості національних конституцій, вона продовжується вивчатися науковцями та представниками міжнародних органів у практичному контексті і значенні. Серед основних акцентів статті – тезис про те, що гідність притаманна людині незалежно від зовнішніх характеристик, кожна людина повинна мати право користуватися своїми правами людини, не зазнаючи будь-якої дискримінації чи розрізнення, виходячи з таких зовнішніх характеристик. У статті також приділяється особлива увага відповіді міжнародних органів із прав людини (Рада ООН з прав людини) на перевищення правоохоронними органами США своїх повноважень у світлі саме систематичності таких дій, а також фокусується увага на дискримінації як явищі, яке, попри прогресивність деяких демократій світу, ще не зникло з порядку денного міжнародного співтовариства. Крім того, автор наголошує, що положення Конституції України, які стосуються гідності людини, не можуть бути порушені навіть у випадку загальносуспільної користі, а тому зазначене право не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Відзначено також прямий зв'язок, визначений українським законодавцем, між життям людини і її гідністю. На нашу думку, це найбільш повний підхід до розуміння концепції цього поняття, саме існування людини нерозривно пов'язане з гідністю такого існування.

Ключові слова: гідність, право на повагу до гідності, конституція, недискримінація, права людини, Рада ООН із прав людини.

Vasylchenko O. P. THE RIGHT TO DIGNITY: A NEW TIME, NEW CHALLENGES

The article examines the essence of the concept of respect for human dignity, which has taken a new turn in the context of recent events in the United States and later in Europe (a wave of protests against racism following the death of George Floyd). The author analyzed the consolidation and disclosure of the essence of “respect for human dignity” at the level of international human rights law and the constitutions of some states, including Ukraine. It is mentioned that although this concept played a key role in the post-World War II period as a fundamental principle and source of rights in international human rights law and most national constitutions, it continues to be studied by scholars and international bodies in practical context and meaning. Among the main points of the article is the thesis that dignity is inherent only in man, regardless of external characteristics, everyone should have the right to enjoy their human rights without discrimination or discrimination on the basis of such external characteristics. The article also pays special attention to the response of international human rights bodies (UN Human Rights Council) to US law enforcement abuse of power in the light of the systematic nature of such actions, and focuses on discrimination as a phenomenon that despite the progressiveness of some democracies disappeared from the agenda of the international community. In addition, the author provides an overview of the enshrinement of this concept in the Constitution of Ukraine, as such that can not be violated even in the case of public benefit, and therefore, this right can not be limited even in a state of war or emergency. There is also a direct connection, defined by the Ukrainian legislator, between a person's life and his dignity. In our opinion, this is the most complete approach to understanding the concept of this concept, namely: the very existence of man is inextricably linked with the dignity of such human existence.

The rights, dignity and equality of all are vital principles in themselves, and crucial to the resilience and success of every society.

Key words: dignity, right to respect for dignity, constitution, non-discrimination, human rights, UN Human Rights Council.

Останнім часом у наукових колах та, відповідно, в юридичній літературі можна спостерігати тенденцію до підвищення зацікавленості до концепції людської гідності. Особливу увагу при цьому хочеться звернути до «людської гідності»

у зв'язку з останніми подіями в США довкола ситуації з расовою дискримінацією, яка, здавалось би, вже давно мала увійти в історію, особливо в такій передовій державі, як США. Із моменту вбивства Джорджа Флойда від рук поліції у штаті

Міннеаполіс (США) у травні ц.р. хвиля масових акцій протесту охопила не лише всі штати США, а й десятки країн Європи та всього світу. Це питання хотілось би дослідити, оскільки воно може набути оновленого виміру за результатами роботи Ради ООН із прав людини на цьому напрямку.

Так, на заклик Високого Комісара ООН із прав людини Рада ООН зосередить свою увагу на питаннях, пов'язаних із расизмом та расовою дискримінацією, а також буде більше враховувати важливу роботу міждержавних та експертних механізмів, що займаються цим питанням. Конкретні та орієнтовані на результати рекомендації разом із сильною адвокацією повинні допомогти державам значно покращити національні дії [1]. Дійсно, ключову роль ця концепція зіграла в період після Другої світової війни як основоположний принцип та джерело прав у міжнародному праві прав людини та більшості національних конституцій. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових статей і підходів до розуміння цього поняття, не існує єдиного підходу щодо того, що вимагає концепція людської гідності від правозахисників та суддів. Дійсно, незважаючи на значущість гідності людини в тексті міжнародних конвенцій, національних конституцій та рішень судів, окремі коментатори стверджують, що це, у кращому випадку, безглузде або нерелевантне поняття [2].

Сьогодні очевидно, що гідність людини є центральною цінністю, що лежить в основі всього міжнародного права про права людини. Це можна побачити в Преамбулах до Загальної декларації прав людини (далі – ЗДПЛ), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – МПГПП), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (далі – МКЕСКР) та Конвенції ООН про права дитини, в якій усі посилаються на «... притаманну гідність ... всіх членів людської сім'ї [як] фундамент свободи, справедливості та миру у світі...». Конвенція ООН про права дитини УДПЧ йде далі, стверджуючи у статті 1, що «[люди] народжуються вільними і рівними за гідністю та правами» [3]. У преамбулах МПГПП та МКЕСКР зазначено, що «рівні і невідчужувані права всіх членів сім'ї ... впливають із притаманної гідності людської особистості». Аналогічно, Конвенція ООН проти катувань у своїй преамбулі зазначає, що «визнання рівних і невідчужуваних прав усіх членів людської сім'ї є фундаментом свободи, справедливості та миру у світі», і далі прямо заявляє, що «ті права впливають із притаманної гідності людської людини».

На поняття людської гідності також спираються преамбули Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, обидва документи присвячені ліквідації

дискримінації за расою та статтю. Так само, у преамбулі Віденської декларації, ухваленій на Всесвітній конференції з прав людини в 1993 році, зазначається, що «всі права людини випливають із гідності та цінності, притаманної людині» [4]. Не дивлячись на те, що поняття «людська гідність» прямо не згадується в Європейській конвенції з прав людини або установчих договорах ЄС, позиція щодо цієї концепції була втілена в прецедентній практиці Європейського суду із прав людини та Європейського суду. Так, у судовій практиці знайшов своє місце тезис, що ця концепція є «самою сутністю» ЄСПЛ [5] та є цінністю, що лежить в основі законодавства про рівність Європейського Союзу [6].

Крім положень міжнародного права, концепція гідності відіграє ключову роль у конституційному законодавстві переважної більшості держав. Гідність людини чітко зазначається як основоположний принцип в Основних законах значної кількості країн світу, принаймні п'ятнадцяти європейських країн, а також таких, як Канада, Ізраїль [7]. Гідність – це основоположний принцип, на якому ґрунтується Основний закон ФРН 1949 р. [8], а Конституція Південної Африки 1996 р. прямо згадує, що держава Південно-Африканська Республіка спирається на «гідність людини, досягнення рівності і просування прав і свобод людини» [9]. Далі йдеться про те, що що під час тлумачення Біллю про права суди та трибунали «повинні сприяти цінностям, що лежать в основі відкритого і демократичного суспільства, заснованого на людській гідності, рівності та свободі» [8].

Хоча в Конституції США насправді не згадується термін «гідність», суддя ВЕрховного Суду США Вільям Бреннан назвав цей текст «блискучим баченням верховенства людської гідності кожної людини» [10]. В останні роки Верховний Суд США використовував цей термін дедалі частіше під час тлумачення положень Біллю про права; [11] крім того, конституції ряду окремих штатів у США прямо посилаються на цю концепцію, а також детально аналізують її зміст [12]. Подібність підходів до розуміння, можливо, можна розглядати як натяк на зміст по суті американської концепції гідності як конституційного принципу. Конституція Монтани 1972 р. у ч. 4 статті 2 передбачає, що гідність людини є «недоторканою» та забороняє дискримінацію за ознаками «раси, кольору шкіри, статі, культурних особливостей, соціального походження чи стану, політичних чи релігійних переконань». Аналогічно розділ 3 Конституції Луїзіани 1974 р. У статті 1 розділу 20 Конституції Іллінойса 1970 р. зазначає: «Забороняється потурання гідності особистості, комунікації, яка зображує злочинність, розпусту чи відсутність чесноти, або таку, що розпалює насильство, ненависть, зловживання чи ворожість щодо людини

чи групи особи за причиною або посиланням на релігійну, расову, етнічну, національну чи регіональну приналежність засуджуються».

У Сполученому Королівстві суди посилалися на гідність людини під час розгляду справ про рівність. У справі «Ghaidan v. Godin-Mendoza» баронеса Хейл Річмонд заявила: «Демократія заснована на принципі, що кожна людина є рівноцінною. Поводження з деякими особами як із такими, що мають меншу цінність, ніж інші, не тільки спричиняє їм біль і страждання, але й порушує їхню гідність як людей ...» [13].

Таким чином, у правовому розумінні згадані конституційні положення та відповідне прецедентне право, здавалося б, виокремлюють такі основні тези стосовно людської гідності як конституційного поняття в західних державах:

1. Кожна людина має гідність від народження в силу свого людського походження, незалежно від зовнішніх характеристик, включаючи (але не обмежуючись ними) стать, вік, расу чи етнічну приналежність, релігійні чи політичні переконання, національність, статус, сексуальну орієнтацію або розумові чи фізичні вади.

2. Ця «вроджена гідність» вимагає захисту певних прав людини.

3. Оскільки гідність притаманна людині незалежно від зовнішніх характеристик, кожна людина повинна мати право користуватися своїми правами, не зазнаючи будь-якої дискримінації чи розрізнення, виходячи з таких зовнішніх характеристик.

Саме останній вимір цієї концепції й цікавить автора найбільше в контексті численних протестів, що відбулись у різних регіонах США протягом останніх тижнів. Президент країни Дональд Трамп 16 червня оприлюднив план дій із «розбудови безпеки, посилення можливостей та гідності», а також зменшення нерівності [14]¹.

Міжнародний рівень реакції на расову дискримінацію та наступ на людську гідність був втілений у резолюції щодо заохочення та захист прав людини та основних свобод від надмірного використання сили та інших порушень прав людини з боку правоохоронців шляхом консенсусу, переглянутого усно [15]. Рада ООН із прав людини рішуче засудила триваючу расову дискримінаційну та насильницьку практику правоохоронних органів по відношенню до африканців та людей африканського походження, що призвело до загибелі Джорджа Флойда 25 травня 2020 року у штаті Міннесота та загибелі інших людей африкансько-

го походження, і надалі засуджуватиме структурний расизм у системі кримінальної юстиції [1]. За сприянням відповідних власників спеціального мандату Рада звернулася до Верховного комісара із прав людини із проханням підготувати звіт про системний расизм, порушення міжнародного права прав людини з боку правоохоронних органів. Також окремо будуть вивчатися дії уряду у відповідь на мирний протест проти расизму, включаючи можливе використання надмірної сили проти протестувальників, спостерігачів та журналістів.

Україна не може залишитися осторонь цього питання, оскільки [17] членство в ООН покладає на Україну зобов'язання, зокрема і у сфері прав і свобод людини та громадянина. Так, у Конституції України знайшли своє закріплення всі основні положення міжнародно-правових актів у сфері прав людини, перш за все Загальної декларації прав людини. Вже у преамбулі Конституції України закріплено принцип «забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя». Конституційний Суд України наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване Конституцією України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України [17], а саме: стаття 3 Основного закону визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні. Розділ II Конституції присвячений правам, свободам й обов'язкам людини та громадянина, закріплює положення, згідно з яким усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21), а також право людини на повагу до її гідності (ст. 28) [18].

Конституція України закріплює положення, згідно з яким гідність людини є недоторканою. Законодавець встановлює межі, які не можуть бути порушені навіть у випадку загальносуспільної користі, а тому, зазначене право не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Обмежень прав людини не повинно бути, якщо воно погіршує правове становище або якимось інакше суперечить законним інтересам учасників суспільних відносин.

Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999 зазначав таке: «Наведене дає підстави для висновку, що невід'ємне право

¹ 25 травня у Міннеаполісі 46-річний темношкірий чоловік Джордж Флойд помер після того, як його затримали, закували в наручники і поклали на землю обличчям вниз, а поліцейський притискав його шию коліном у той час, як Флойд казав, що не може дихати. Відео затримання викликало протести в США та світі.

кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані» [19]. Слід відзначити прямий зв'язок, визначений між життям людини і її гідністю. На нашу думку, це найбільш повний підхід до розуміння концепції цього поняття, оскільки саме існування людини нерозривно пов'язане з гідністю такого існування.

Отже, однією з найважливіших ознак демократичної держави є повага гідності людини та її прав, визнання людини вищою соціальною цінністю. Поряд із цим розвиток людини, яка будує своє життя на засадах вищих моральних цінностей, можливий лише за умови поваги особи, її гідності. Існує велика потреба реалізувати в суспільстві шкалу цінностей, на вершині якої знаходилась би така цінність як людина та її гідність. Повага гідності особи має характер відносин, що ґрунтуються на нормах права та моралі, на принципах свободи та взаємо відповідальності. Тому охорона та захист особи, її гідності, прав і свобод є першочерговим завданням правової держави – держави реальних прав людини. На нашу думку, один з основних елементів концепції гідності спирається на недискримінацію людини з будь-яких підстав, адже нормальне та гармонійне співіснування людини в суспільстві є запорукою максимальної реалізації її гідності. Крім цього, як свідчить досвід США, має мати місце «самодисципліна» та відповідна ревізії дій урядів навіть передових демократій світу на предмет дотримання прав людини з огляду поваги до людської гідності.

Література

1. Bachelet M. Statement of the UN High Commissioner for Human Rights 17 June 2020. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=25968&LangID=E>.
2. O'Mahony C. There is no such thing as a right to dignity. *International Journal of Constitutional Law*, Volume 10, Issue 2, 30 March 2012, Pages 551–574.
3. Dicke K. The Founding Function of Human Dignity in the Universal Declaration of Human Rights. *THE CONCEPT OF HUMAN DIGNITY IN HUMAN RIGHTS DISCOURSE*. David Kretzmer & Eckart Klein eds., 2002.
4. Vienna Declaration, World Conference on Human Rights, A/CONF 157/23, June 25, 1993. On the role of the ideal of human dignity in international human rights law, see Michael Perry, *The Morality of Human Rights: A Non-Religious Ground?*, 27 DUBLIN U.L.J. 28 (2005).
5. Pretty v. United Kingdom, 35 E.H.R.R. 1 65 (2002).
6. Case C-303/06, Coleman v. Attridge Law and Steve Law, January 31, 2008, confirmed by the Grand Chamber, July 17, 2008 (Opinion of Advocate General Poiares Maduro).
7. Dupr C. Human Dignity and the Withdrawal of Medical Treatment: A Missed Opportunity. *EUR. HUM. RTS. L. REV.* 678, 687–693. 2006.
8. Walter C. Human Dignity in German Constitutional Law. *THE PRINCIPLE OF RESPECT FOR HUMAN DIGNITY* 25. 1999.
9. Constitution of the Republic of South Africa [South Africa], 10 December 1996, available. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b5de4.html> [accessed 25 June 2020].
10. Brennan W. The Constitution of the United States: Contemporary Ratification, 27 S. TEX. L. REV. 433, 439 (1985–6).
11. Maxine Goodman, Human Dignity in Supreme Court Constitutional Jurisprudence, 84 NEB. L. REV. 740. 2005–6.
12. Jackson V. Constitutional Dialogue and Human Dignity: States and Transnational Constitutional Discourse. 65 MONT. L. REV. 15 (2004).
13. Ghaidan v Godin-Mendoza, 2 A.C. 557, 605. 2004.
14. Палата представників США розглядає законопроект про реформу поліції. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-palata-predstavnykiv-reforma-poliziyi/30689607.html>.
15. Human Rights Council. URL: https://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=37180.
16. Ніжинська Ю. Гідність людини як моральна основа її прав. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4137/1/-%20%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%20%20%D0%BE%D1%81%D1%82._p122-123.pdf.
17. Право на повагу до гідності. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti>.
18. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999 / Конституційний Суд України. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti>.